

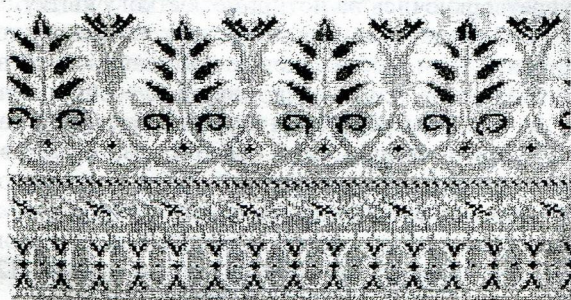
ВИХОВНІ ТЕХНОЛОГІЇ

Раїса ЦАПУН,
доцент кафедри
музичного фольклору РДГУ

ЗНАЧЕННЯ ОРНАМЕНТІВ НА УКРАЇНСЬКИХ ВИШИВАНИХ РУШНИКАХ

Вивчення народної символіки для історії та етнографії є важливим джерелом розуміння духовного життя народу, а через нього і усвідомлення рушійних сил багатьох історичних подій. Як і всім іншим творам народно-декоративного мистецтва, рушникам також властива інформативна та комунікативна функції [1, с.3]. Барвисті орнаменти на рушниках – не просто малюнки, а змістовні знаки-символи, що впродовж багатьох років зазнавали змін та суттєвих перетворень. Художня мова орнаментів така ж багата, як і мова народної поетичної творчості. У орнаментальних знаках можна вбачати своєрідну промову, читати у вишиваних текстах про важливі події суспільного життя.

«Рушникові книги», сполучення орнаментальних «букв азбуки» народної мудрості й краси прийшли до нас із сивої давнини [2, с.3].

Ілюстрація 1

Як відзначає дослідник Юрій Мельничук, орнаменти, символи, знаки, нанесені на рушниках, не лише передають інформацію про конкретні факти з історії народу (хоча подібна інформація там у певній мірі має місце), а й інформують про планетарну та космічну генезу, створення Людини та про інші форми Життя. Ці полотняні криптограми, котрі зуміли зберегти та донести до наших днів українські жінки як хранительки глибокої традиції, містять коди-ключі до розуміння того, за якими законами Творець збудував цей Світ [3, с.60].

Коли вникнути в суть вишивання, простежити форми цього мистецтва від давніх часів до днів нинішніх, то вимальовується яскрава картина самопізнання роду й народу. Кожен елемент, який висвітлюється у барвах, лініях, сягає глибинного світовідчуття далеких предків. Саме жінки створювали ці воістину міфологічні предмети, котрі належать реальності як предмети побуту і водночас виходять за рамки буденності завдяки характеру своїх художніх образів [4, с.212].

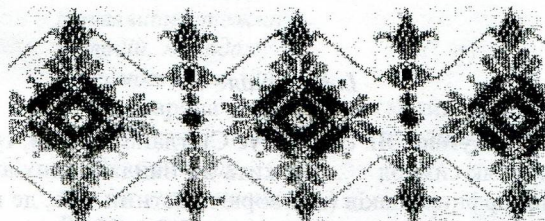
Невідомі майстрині залишили нам справжні

мистецькі перлини, в системі візерунків яких домінує простота, а в системі знаків і символів – розуміння їхніх потаємних думок, почуттів і сподівань. Вишиваючи, кожна селянка вкладала у вишивку всю свою майстерність, а також терпіння. Ніби частка жіночої душі, зіткана та вплетена в полотно рушника. Розглядаючи рушники, ми найперше бачимо «золоті» руки їхніх творців, захоплюємось технікою вишивки, забуваючи про «золоті» голови, душу народу, його світлий розум, тисячолітній інтелект [5, с.3]. За давніх часів та чи інша символіка використовувалася вишивальницями з конкретною інформативною метою, завжди несла певне смислове навантаження. Тепер же своєрідна і складна мова символіки майже забута. Вишите нині переважно сприймається як гарна візерункова композиція. І щоб прочитати складні народні візерунки-символи сьогодні уже мало лише вміти вишивати, потрібні ще й знання з міфології, фольклору, етнографії, мовознавства, релігієзнавства та окремих природничих наук.

Геометрична орнаментика

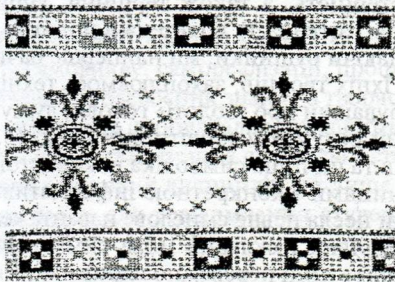
Найстаріші орнаменти – геометричні. Їм характерна стрункість і чіткість. Переважно вони вишивалися червоними, чорними та білими нитками. У геометричному орнаменті переважають кола, хрести, ромби, горизонтальні знаки землі, хвилясті лінії води. Ці знаки дійшли до нас ще з трипільської культури. У далекому минулому вони були не тільки декоративними засобами. З прямих і хвилястих ліній, прямокутників, розеток, ромбів, кіл та інших геометричних фігур вишивальниці створювали цікаві композиції, що несли певне смислове навантаження. Значення геометричних символів давно відоме. Це були символи сонця, місяця, зорі, вогню, води, землі, кохання, життя, а також знаки добра, багатства, родючості й краси.

На думку Олексія Братка-Кутинського, до найдавніших знаків, що символізують світотворення й світобудову, належать знаки Трійці: хрест, трикутник, шестикутна зірка, триколо, дерево життя та інші. Графіка кожного знаку лаконічна, чітка і промовиста, кожен підкреслює ту чи іншу характеристику триєдиної сили, той чи інший етап космотворення [6, с.38].

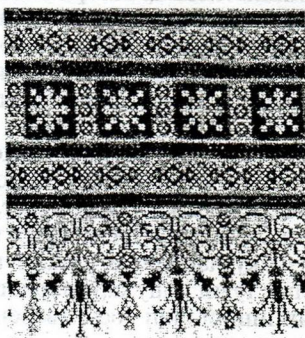
Ілюстрація 2

Хрест. Поширеним знаком рушникового орнаменту є хрест. Це один із найдавніших сакральних знаків, знак сонця і вогню. Дослідниця Світлана Китова зазначає, що хрест є прадавнім символом поєднання сонячної батьківської та материнської енергії [7, с.3]. А у Братка-Кутинського читаємо, що «поєднання чоловічої енергії – вогню (зображуваної у віруваннях усіх народів вертикальним стовпом) з символом вологої жіночої енергії (зображуваної горизонтальною площиною або горизонтальним знаком), при якому обидва батьківські символи немовби зникають, зливаючись в один знак хреста – символ тримірного простору, любові, дитяти. Це знак найпершої триєдності: мінус, плюс, єдність – батько, мати, дитя» [8, 39].

Ілюстрація 3

Шестикутна зірка. Далі у цього ж автора знаходимо: «...ті ж сили, що зображені у хресті, репрезентує шестикутна зірка. Поєднані в ній два рівнобічні трикутники символізують єдність триєдиної позитивної чоловічої вогненної енергії, спрямованої вгору з триєдиною жіночою вологою енергією, спрямованою вниз. Отже, зірка, складаючись з двох рівнобічних трикутників, накладених один на одного, символізує трійцю... Трикутник, спрямований вгору, символізує чоловічу іпостась, спрямований вниз – жіночу, а їх поєднання – синівську іпостась, життя» [9, с.40].

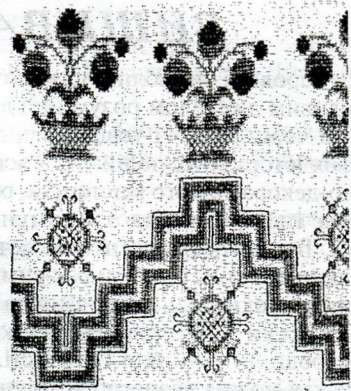

Ілюстрація 4

Трикутник. Як стверджує Світлана Китова, трикутник як символ «...належить до найдавніших антропоморфних знаків (відтворює частини тіла, де починається нове людське життя)» [10, с.175].

Коло. У багатьох цивілізаціях аналогом хреста є коло – символ сонця, так зване солярне колесо. Як

відзначає Китова, у язичництві та християнстві коло символізувало вищі сакральні цінності, пов'язані з культовим ставленням до неба й землі. Воно було символом нескінченності, гармонії, круговерті небесних тіл, часу, земного життя [11, с.177]. Обидва знаки являють собою основу пізнання світобудови і часто зображуються разом (хрест у колі). У стародавніх цивілізаціях знаки хреста і кола є головними елементами орнаменту.

Ілюстрація 5

Наші предки зображали сонце, зорю і місяць у вигляді кола або хреста. Іноді хрест у колі змінювався, перетворюючись на чотирипелюсткову квітку.

Ромб – найпопулярніший знак геометричної вишивки. З чотирипелюстковою квіткою посередині ромб нагадує не тільки солярний знак – образ сонця, а ще й символ родючості землі-матері, щедро заціяної, зігрітої сонцем, щоб було життя. С.Китова підкреслює, що крім чотирипелюсткових, рушниковий орнамент сповнений мотивами три-, п'яти- і восьмипелюсткових розеток. Їх вишивають як цілком самостійні зображення або вписаними в кола [12, с.177].

Ілюстрація 6

Восьмикутник, вписаний у коло, – характерна знакова деталь українського орнаменту [13, с.17]. Він означає різдвяну зірку, зірку діви Марії [14, с.74]. Восьмикутник (подвійний хрест) у середньовічній те-

ологічній системі був також знаком Христа, де Бог представлений вісім разів [15, с.74].

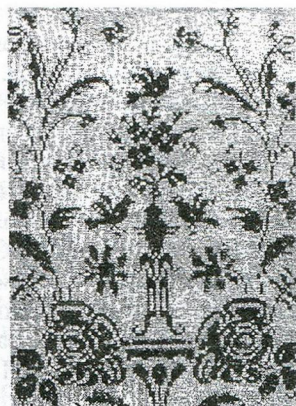

Ілюстрація 7

Квіти-зорі, розкидані по рушнику й зібрані в геометричний орнамент, уособлюють уявлення народу про Всесвіт, як систему. Зорі, об'єднані ланцюжками, свідчать про непорушний закон об'єднаного космосу, де все упорядковане й гармонійне.

Рослинна орнаментика

Дерево життя. Серед різноманіття рушникових мотивів з рослинними орнаментами є образ дерева життя, семантика якого сягає далекої минувшини. Дерево — один із найдавніших та широко розповсюджених орнаментальних мотивів в українському мистецтві, що, безперечно, є центральним символом, сповненим надзвичайно глибокого змісту. У слов'янській міфології світове дерево відоме як Вирій, Райське дерево, береза, явір, дуб, сосна, яблуня [16, с.5]. У Валерія Войтовича зустрічаємо ще й такі найменування, як Небесне дерево, Дерево пізнання [17, с.28]. (Його розглядають як своєрідну модель роду людського, як організацію світу в просторі та часі).

Ілюстрація 8

У багатьох дослідників дерево життя — це зв'язок світу земного з небесним, філософське осмислення категорії вічності — минулого, сучасного і майбутнього. Дерево утримує на своїх вітах увесь світ. Його листя торкається неба, землі й води. Дерево живить і наставляє. Тому воно вважається символом перемоги життя над смертю, тому наші предки поклонялись йому, наче Богові.

На рушниках простежуються два варіанти зоб-

раження дерева життя: коли воно починає рости із землі й симетрично розгалужується вгору та коли проростає із зернини (в цьому можна вбачати символіку жіночого начала, що несе ідею життя і родючості). Збережені й більш давні варіанти мотиву дерева з антропоморфними рисами. «Жінка часто об'єднується з деревом в одну фігуру: її плаття зливається з трикутним підніжжям дерева... Розпростерши широкі віти, дерево неначе зливається з жіночою постаттю...» [18, с.115]. Особливо багаті за будовою образи дерева життя, що коренем тримається землі, а верхів'ям сягає неба. Часто квітуче дерево зображене з птахами-посланнями Сонця, провісниками весни, символами кохання. Птахи на гілках і під деревом, як зауважує О.С.Найден, зображувались як парно-симетрично оберненими один до одного, так і парно-симетрично повернутими в різні боки [19, с.65]. Пізнішим осмисленням давнього мотиву «жінка-дерево» є мотив «жінка-вазон»: жіноча постать тут зливається з деревом-вазоном [20, с.191]. Поступово цей мотив починає втрачати своє культове значення, перетворюючись у своєрідний символ, який у вишивці стає найпоширенішим. Подібний букет є найдавнішим зображенням з рослинних орнаментів більш пізнього дерева життя.

Калина. Серед рушників можемо виокремити ті, які оздоблені рослинним орнаментом — калиною, дубом, листям, хмелем, маками, чорнобривцями, лілеями, рожами і ягодами. Калина — найулюбленіше дерево українського народу. Колись у сиву давнину вона пов'язувалась із народженням Всесвіту — вогненної трійці — Сонця, Місяця і Зорі. Найпоширеніше значення калини — це символ краси, дівочої незайманості, кохання, материнства. У Костомарова калиновий цвіт — символ дівочості і невинності. А червоний колір нагадує дівочу красу [21, с.72]. Дуже часто про калину співають у весільних піснях:

*Сидить дівчина, запалилася,
як червона калина.*

*А коло неї матінка її
не може надивитися [22, с.90].*

Або ж:

*— Сірий-білий та й лебедоньку,
Чи був же ти та й на Дунайочку?*

Чи бачив ти чорну галочку?

— Ой був же я та й не барився,

На галочку та й не дивився.

Вона мене ізлякалася —

В темні луги заховалася.

Калиною обсадилася,

Та й на мене не дивилася [23, с.30].

Ламати калину означало виходити заміж:

Ламайте калину,

Встеляйте стежину:

Молодій, молодому

До самого дому [24, 45].

У Костомарова читаємо, що калинові пучечки, пов'язані у вигляді букета, служать знаком любові [25, с.73]. Наприклад:

Під віконцем калина

Віконце захилила.

Вийшли дружечки з хати

Калиноньку ламати.

Калина не далася —
Й угору піднялася.
Вийшла дівчина з хати
Калину й ламати.

Калиноньку й обламала,
В пучечки посклала [26, с.58-59].

Калина — символ жіночих чарів і магичної сили:
Ой у лузі калина стояла,
Ту калину дівчина ламала,
Ту калину дівчина ламала,
Вона всіх парубків чарувала.

У описах Костомарова ходити в «луг по калину» вважалося улюбленим святковим проведенням часу у дівчат. Якщо для молоді така прогулянка є нормою, то смішною є для діда. В одній пісні баба посилає старого діда ламати калину, і така пісня носить насмішкуватий характер [27, с.74].

За популярністю символ калини не має рівних, тому це найпоширеніший образ рослинної символіки. Він репрезентує не лише красу і силу життя, а й людську долю, єдність нації, Батьківщини. Червона калина — символ невіддільний від козацької долі. Калина вважається улюбленим символом визвольних змагань нашого народу:

Ой у лузі червона калина похилилася,
Чогось наша слава Україна зажурилася.
А ми тую червону калину підіймемо,
А ми нашу славу Україну гей-гей розвеселимо.

Найчастіше калинові мотиви використовували у весільних рушниках, дівочих чи парубочих.

Дуб. В українській міфології дуб — священне дерево, що уособлює Перуна — бога сонячної енергії, розвитку життя. У Костомарова дуб слугує символом чоловіка [28, с.80], часто символізує родинне щастя. Ось як ця символіка відзеркалена у народних піснях:

Ой у полі росло два дубочки,
Гей схилилися верхи до купочки.
Ой схилилися верхи до купочки.
Гей вилітало зтуль два голубочки.
Ой посядали поміж калиною,
Гей говорили самі між собою [29, с.73].

Найчастіше мотиви дуба і калини зустрічаються на парубочих сорочках, які поєднують у собі символи незвичайної сили та невмирущої краси. Як відзначає С.Китова, «вінок із дубового листа й жолудів міг бути для українців тим, чим був для давніх греків вінок з лавру» [30, с.187].

Хміль. Візерунки, що нагадують листя в'юнкого хмелю, відносимо до весільної, молодіжної символіки, що несе значення розвитку молодого буяння любові та родючості. У Костомарова, хміль є також символом відваги, гнучкості та розуму [31, с.74]. Для хлопців витися — означає бути готовим до одруження. Парубок увивається біля дівчини, як хміль біля тички [32, с.67]. Ось як про це співається в купальській пісні:

А хміль на тичку звивається,
Тимох дочкою набивається:
— Сватай, Гандрею, мою дочку,
Дарую тобі вина бочку.
Дарую тобі вина бочку
Та ще й до цього корівочку.

Та ще й корову рогатую,
Та ще й дівчину багатую [33].

Виноград. У народній культурі виноград наділений ознаками святості, символізує плодючість, радість і красу новоствореної сім'ї, її добробут. Сад-виноград — це життєва нива, на якій чоловік є сіячем, а жінка ростить і плекає дерево роду. Про це промовисто свідчить весільна пісня:

Винограде, виноградочку,
Прошу тебе на порадочку.
Прошу тебе та й порадь мене,
Молодої та й не зрадь мене.
Як я буду за Василька йти,
То й зацвіти виноград-красин.
То й зацвіти виноград-красин,
То й зароди ягідок расин [34, с.16].

Іноді виноградні грона — це символ дівчини чи нареченої. А у праці О.Найден зустрічаємо, що «виноградні грона — символи людської сутності Христа, так зване містичне гроно» [35, с.68].

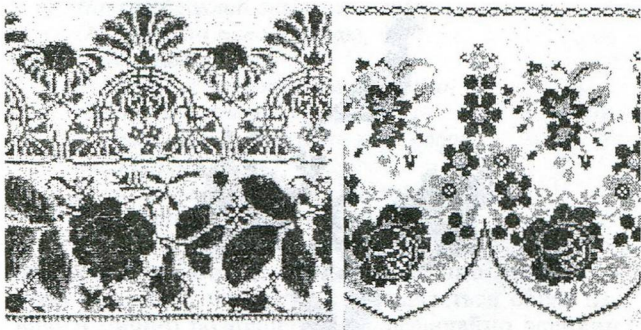
Мак. Макові квіти, як і калинові, символізують здоров'я, радість, дівочу красу і чистоту. У Костомарова, мак — це символ убранства і пишності [36, с.67]. Гарну дівчину порівнюють із маковим цвітом: «цвіте, як маків цвіт». Квіти маку вплітали у косу, щоб голова не боліла і щоб волосся було пишним. У праці Світлани Китової читаємо, що в українському фольклорі мак — символ краси і родючості, й водночас — сну та смерті. Так, чарівна короткочасність цвітіння макового цвіту — символ краси і недовговічності («Білий світ, як маків цвіт»). Авторка пише, що греки вважали мак атрибутом бога сну Гіпнозу і його рідного брата Танатоса — бога смерті. Богиню ночі Ніке греки зображують оповитою гірляндами макового цвіту, бог сновидінь Морфей у їхній фантазії також був обсаджений маковим зіллям. В Україні мак — символ множинності — «під одним ковпаком — сімсот козаків», мізерності — у мотивах казкового збирання макових зернят [37, с.181-182]. Мак являється ще й магичним символом. Віддавна люди вірили, що він захищає від усілякого зла. Освяченим маком на Маковія (14 серпня) обсівали людей і худобу.

Лілія — то символ дівочих чарів, чистоти і цноти. «Білі лілеї є християнським символом незайманості й цнотливості», — відзначає О.С.Найден [38, с.68]. Підтвердженням цьому є і думки Гарафіни Маковій. Дівоча честь — чистота дівчини. Тому на весіллі їй накидають на голову велен (фату), щоб вона була, немов Діва Марія, пречиста. (На іконах Діва Марія часто зображена з лілією в руках) [39, с.190-191].

Рожа. Червона рожа — символ краси та дівочої чистоти. Це улюблена квітка українців. Її завжди саддили під вікнами. Квітку використовують у весільних обрядах. У весільній пісні, коли молодій розчісують косу, то голову прикрашають квітами рожі.

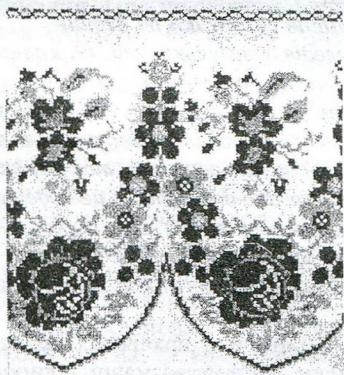
Розчесала та й гребінкою,
Затикала з рожи квіткою [40, с.40].

«Вінок з троянд, — читаємо у Валерія Войтовича, — символізує здоров'я: як квіти в'януть, так і людина никне» [41, с.155].

Ілюстрація 9

У Миколи Костомарова рожевий колір означає також здоров'я. Жінка, яка віддана заміж у далеку сторону, пускає по воді букет із рож. Мати побачила зів'ялий букет на річці і робить висновок, що її дочка, напевне, хвора [42, с.61]. У цього ж автора – ім'я Рожі носить міфологічне створіння жіночої статі. Про це свідчить веснянка. Всі дівчата зібралися в хоро-вод, тільки Рожі немає: мати не пускає Рожу в хоро-вод, боїться, щоб Дунай не причарував її [43, с.62].

Ілюстрація 10

У дослідниці Світлани Китової читаємо, що в християнській традиції троянда є квіткою, що нагадує людям про райське існування. Натомість, її колічки – про гріхопадіння людини. Саме своїми колічками вона нагадує людям про втрачений рай. Троянда – знак покірності, терпіння і мовчання [44, с.39, 74]. На думку С.Китової, троянда пов'язана із середньовічним культом Діви Марії. За кількістю пелюсток у квітці визначалися християнські чесноти: п'ятипелюсткова троянда була символом мовчання, шестипелюсткова – єдності, рівноваги і щастя, семипелюсткова – святості й довершеності, восьмипелюсткова означала відродження – новий восьмий день творення і тим самим вічне життя і благодать [46, с.177].

Зооморфна орнаментика

Крім рослинної орнаментики широко використовувалася також орнаментика зооморфна. На стародавніх вишиваних рушниках часто зустрічаються образи птахів: сокола, голуба, зозулі, пави, ластівки, соловейка та інших. Цікавість до птахів обґрунтована з погляду давніх етнокультурних традицій. Збереглося багато обрядів, легенд, пісень, що свідчать про

культове ставлення до них. У народі вважалося, що птахи допомагають у битвах, хліборобській праці, мисливстві, родинному житті. Птах символізує людську душу. За повір'ям душа прилітає пташкою до новонародженої дитини і відлітає, коли людина помирає. Птахи поєднують земне і небесне. Вони мають багато спільного з сонцем. Коли восени сонце спадає, вони «йдуть» – відлітають у казковий вирій. Навесні, коли сонце зростає, – «приходять», повертаються з вирію.

Відтворюючи птахів на рушниках, народні майстри зберегли зовнішній вигляд певних видів. Констатуємо наявність орноморфних образів, пропонують окремі фрагменти розвідок. За Братком-Кутинським, «символами першої чоловічої іпостасі в українському пташиному світі є орел та сокіл, оскільки вони здатні падати з неба, як божественний огонь» [46, с.134].

Сокіл – це символ хоробрості, розуму, чоловічої краси, сили. У праці Костомарова читаємо, що сокіл порівнюється із хлопцем [47, с.96].

Ілюстрація 11

Цей образ широко відображений у багатьох колядках та щедрівках:

Ой летів сокіл з Києва на двір.

Соколю ясен, паничу красен, Василю.

(підкреслене повторюється після кожного рядка)

У тому дворці славний яворець, соколю.

Під тим яворцем Василько ходить, соколю.

Василько ходить, коника водить, соколю.

Коника водить, батенька просить, соколю.

Ой тату, тату, женитись хочу, соколю.

Ой сину, сину, кого ж ти любиш, соколю.

Ой тую люблю, що в царськім дворі, соколю.

Ой сину, сину, не твоя рівня, соколю.

А твоя рівня, дівка Гануня (королівна), соколю

[48].

Лебідь. У Братка-Кутинського зустрічаємо, що «символом другої, жіночої іпостасі є гуси й лебеді, як невіддільні від водяної стихії (вологої життєвої енергії), водного середовища. При тім, білий лебідь є символом дівчини, а сірі гуси – заміжніх жінок» [49, с.134]. Лебідь – «святий птах». Його краса породила безліч легенд про дів-лебідок. О.Братко-Кутинський вважає, що «дрібні та мирні птахи: голуби, ластівки, зозулі, солов'ї, горобці тощо символізують складники третьої, синівської іпостасі – людські душі».

Вважалося, що після втрати людського тіла, душі набирали вигляду птахів і певний час продовжували життя у потойбіччі, маючи однак (при певних умовах) можливість завітати в гості, відвідати своїх близьких чи обмінятися вітанням через інших птахів» [50, с.135].

Голуб у всіх слов'ян — символ ласки, кохання та подружньої злагоди. Світлана Китова підкреслює, що це, мабуть, єдиний знак — носій позитивного навантаження [51, с.41]. А ще голуба називають «Божою птицею», «жертвним птахом». Він є символом чистоти, очищення, а також подружньої вірності («Любіться, як пара голубів»). Пара голубів — це головний атрибут шлюбно-ритуальних обрядодій. Голуб у народних віруваннях — посередник між Богом і людьми. Це Дух Святий.

Ластівка у давніх слов'ян брала важливу участь у долі людини. Своє гнізечко вона будувала поблизу житла людини. В народі існує повір'я: хто зруйнує гніздо ластівки, в того обличчя вкриється ластовинням. Ластівка — «чиста пташка», наділена жіночою символікою. У наших предків уособлювала матір, материнський дух. Ластівка приносить на своїх крилах радість, весну, свято, благополуччя. Ось як про це співається в стародавній щедрівці:

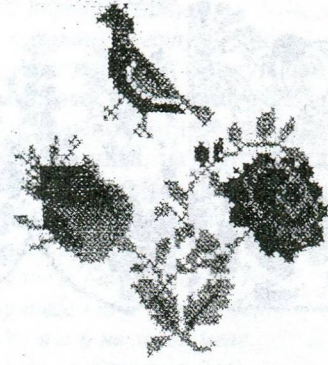
*Прилетіла ластівонька,
Сіла вона на віконце,
Стала вона щebetати,
Господаря викликати:
Вийди-вийди, господарю,
Подивися на кошару—
Всі корови потелились,
Сірі бички народились,
Сірі, білі ще й рогаті —
Будеш мати, чим горати.
Сірі, білі ще й хороші —
Будеш мати за їх гроші.
Добривч! [52].*

А ось зразок купальської пісні, де також згадується ластівка:

*Ой на Івана, на Купала
Там ластівонька купалася.
Там ластівонька купалася —
На бережечку сушилася.
На бережечку сушилася,
Дівка Гануня журилася:
— Я ще рушничків не напрала,
А вже Івана сподобала [53].*

У Костомарова: ластівка — символ сімейності. Народ вважає за великий гріх убити цю пташку. У того, хто скоїть такий злочин, помре мати. Щастя тому дому, де ластівка в'є гніздо [54, с.94-95].

Зозуля — це вищий символ, який втілює печаль і материнську безтурботність. Як пише Костомаров, нічого немає, щоб не знала зозуля. Вона знає, коли приходить літо, скільки років земного життя відміряно людині та що робить козак в чужій стороні. А якщо загине, то зозуля сяде в головоньках, оплаче, як сестра брата, а потім летить з цією звісткою до матері. Кування зозулі, за словами Миколи Костомарова, символ плачу, горя. Із зозулею порівнюють дівчину, покинуту коханим. Це ще й символ самотності, безрідності [55, с.91-93]. Побутує думка, що рушники з мотивами птахів, схожими на зозулю, яка схилилася до калинових кетягів, чіпляли на могильні хрести [56, с.128].

Ілюстрація 12

Соловей, як зауважує Костомаров, — символ радості, молодості, веселощів. Соловей ще наділений епітетом «вільна пташка». Якщо вона перестає співати, це характеризує молодця, котрий втратив свою долю та радість [57, с.95]. Зозуля і соловей найчастіше зображаються на дівочих рушниках. Цих птахів вишивають на гілці калини, що символізує продовження роду. Ось як ці символи оспівані у весільній пісні:

*Літав, літав соловейко по дубині
Та й нагледів зозуленьку, гей, на калині.
— Лети, лети, зозуленько, то й будеш моя.
Вона йому закувала, гей: — Неправда твоя.
— Лети, лети, соловейку, лети собі в гай,
Шукай собі зозуленьку, гей, такую, як сам.
— Облітав я аж два сади, а це буде три,
Не найшов я зозуленьки, гей, такої, як ти.
Облітав я аж три сади, а це буде сім,
Ой прийдеться повернутися, гей, до тебе зовсім [58, с.31].*

Пави. До найбільш архаїчних християнських образів вишивки мистецтвознавці відносять образ пави (павича). «Тисячі очок» на павичевому хвості інколи використовуються, як символ «всевидящої» Церкви, а звичка птаха — повільно ходити-виступати — зробила його ще й символом мирської гордині та самозакоханості [59, с.42]. Ці поважні птахи є ще й символом величі, спокою та сімейного благополуччя. Переважно вишивали птахів у парі. Птахини однаки вишивалися значно рідше. Парних птахів зображували на весільних рушниках. Бо, вважається, пара птахів наділена Божим благословінням — вінцем. Пави та павичі оспівані в різних фольклорних жанрах.

Ілюстрація 13

Наведу приклад весільної пісні:

Ой говорила пави з павою,
сидячи над водою:

— Чи добре ж тобі, моя павонько,
сидіти над водою?

— Поки мені добре, поки мені добре,
поки дощу немає.

Дощі перейдуть, береги займуть,
Мене, павоньку, зженуть [60, с.3].

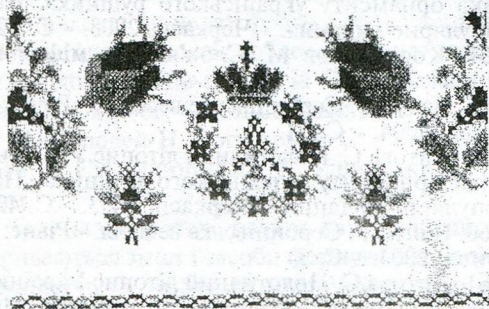
Із-за краси пави та павичі вважаються символом розквітлої юності, вроди. У народно-декоративному мистецтві найчастіше зустрічається образ павича з пишно розпущеним і надзвичайно великим хвостом.

Півень — віщий птах усіх слов'ян. Він символізує сонце, вогонь, перемогу добра над злом. Відомі численні повір'я про птаха — вранішнього будисвіта, пісня якого проганяє нечисту силу і, разом з тим, символізує відречення Петра: «По правді, по правді кажу Я тобі: Півень не заспіває, як ти тричі зречешся Мене...» («Іоанна.13:38») [61, с.42]. Дуже часто у вишивці рослинні й зооморфні орнаменти поєднані з геометричними.

Християнські мотиви

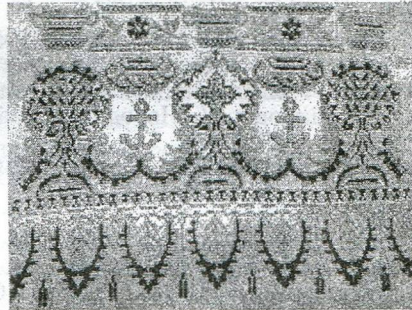
Багато рушників відображають християнські вірування вишивальниць. Найчастіше рушники вишивались до одного з найвеличніших християнських свят — Великодня. Про це свідчать вишивані тексти на рушниках «Христос Воскрес!». Хрести на таких рушниках обрамлені квітами. Зливаючись із язичницьким баченням весняного пробудження природи, завітчані хрести символізують воскресіння Христа і втілюють ідею поширення християнства по всій землі [61, с.129]. Часто біля хреста вишивалися півні, як символи добра над злом. «Символіка орнаментів, знаходячись на межі світу, життя і смерті, сприяє виявленню такої ж сутності символіки птахів, вишитих поруч з деталями, що підкреслюють смерть і воскресіння Бога», — читаємо у Світлани Китової [61, с.115]. Ця ж авторка подає і трактування багатьох інших символів: таких, як **вінок**, **вінець**, **корона**, **якір**. Вінок займає на рушнику чільне місце. Його розміщують угорі над вишитою композицією. Як зауважує Світлана Китова, такий вінок komponується з листя, квітів, плодів, гілочок. Він є відомим знаком — оберегом [61, с.186].

За Китовою, «на відміну від вишиваного рослинного вінка-плетінки — рушникові **вінці-корони** є предметами-емблемами, що символізують загалом ідею вишості. Рушникові вінці не є головними уборами, а знаками-символами високих етичних і естетичних ідеалів. У християнському світі корона — символ обранця, атрибут мученика, святого. Як символ царської відзнаки, корона означає Царицю небесну» [61, с.40].

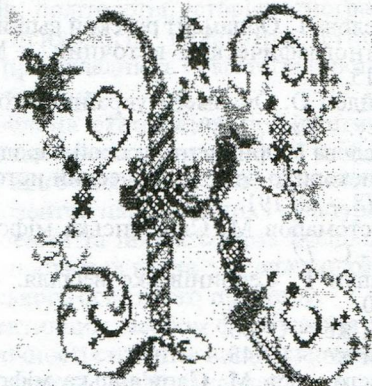
Ілюстрація 14

Якір є одним із найбільш ранніх християнських символів (хрест з'явився лише в IV ст.) [61, с.39]. В описах, які подає С.Китова, опираючись на свідчення Л.Успенського, читаємо, що якір — символ корабля, який в далекому минулому означав мандрівку душі в потойбічний світ, а з часів виникнення християнства — став просто символом благополуччя та життєвого шляху, символом «благоденствія». Згодом корабель почали сприймати як церкву, що пливе по хвилях житейського моря, а також як символ душі, що йде за церквою [61, с.199]. Світлана Китова наголошує, що у християнському сакральному мистецтві часів Відродження склалися уявлення про сім людських чеснот і сім ганджів. Чесноти втілювалися у зображеннях семи жіночих фігур з певними атрибутами. Перші три — Віра, Надія та Любов — і донині найпоширеніші українські жіночі ймення, відповідно розпізнавалися християнами за такими атрибутами: перша — чаша й хрест, друга — якір, третя — серце. Ці, добре відомі, знаки — улюблені й звичні — вишивалися в Україні повсюдно [61, с.144].

Ілюстрація 15

На багатьох рушниках зустрічаємо зображення літер, або й цілі вислови. Здебільшого літери розташовані в центрі композиції, або вгорі. Поширений звичай вміщувати їх всередину віночка, або ж поєднувати з рослинними елементами — листочками, квітами.

Ілюстрація 16

Зазвичай літери означають ініціали авторки вишивки, або ж лише сама вишивальниця може знати, чие ім'я зашифроване у вишитій літері. Часто на вишиваних рушниках християнські мотиви переплітаються із язичницькими.

Отже, можна зробити висновок, що будь-який

малюнок вишивки несе в собі певну інформацію. Тому незнання давньої символіки, її довільне трактування і впровадження руйнує культурну спадщину, породжує найрізноманітніші курйози, невігластво тих, хто вважає давнє письмо, стародавні символи забавкою чи дурницею. Звідси й впливає необхідність аналітичного осмислення того, що розкриває світоглядну суть пращурів.

Ілюстрації фрагментів рушників взяті у с. Будичани Чуднівського р-ну Житомирської обл.

ЛІТЕРАТУРА

1. Китова С. Фольклорні паралелі до вишивки Середнього Подніпров'я // Народна творчість та етнографія. - 1991. - № 1. - С. 3.
2. Там же. - С. 3.
3. Мельничук Ю. Семантика українських вишитих рушників // Народне мистецтво. - 2004. - № 3-4. - С. 60.
4. Найдено О. Традиції та їх функції в умовах активних суспільних змін // Українська художня культура. - Київ, 1996. - С. 212.
5. Китова С. Фольклорні паралелі до вишивки Середнього Подніпров'я // Народна творчість та етнографія. - 1991. - № 1. - С. 3.
6. Братко-Кутинський О. Феномен України. Наукове дослідження. - Київ, 1996. - С. 38.
7. Китова С. Фольклорні паралелі до вишивки Середнього Подніпров'я // Народна творчість та етнографія. - 1991. - № 1. - С. 3.
8. Братко-Кутинський О. Феномен України. Наукове дослідження. - Київ, 1996. - С. 39.
9. Там же. - С. 40.
10. Китова С. Полотняний літопис України. Семантика орнаменту українського рушника. Науково-популярне видання. - Черкаси, 2003. - С. 175.
11. Там же. - С. 177.
12. Там же. - С. 177.
13. Там же. - С. 17.
14. Там же. - С. 74.
15. Там же. - С. 74.
16. Матяш І. Первісні джерела символіки українського героїчного епосу-дум та історичних пісень // Народна творчість та етнографія. - 2004. - № 6. - С. 5.
17. Войтович В. Сокіл-род. - Рівне, 1997. - С. 28.
18. Маслова Г. Орнамент русской вышивки как историко-этнографический источник. - Москва, 1978. - С. 115.
19. Найдено О. Орнамент українського народного розпису. - Київ, 1989. - С. 65.
20. Маслова Г. Орнамент русской народной вышивки как историко-этнографический источник. - Москва, 1978. - С. 191.
21. Костомаров М. Слов'янська міфологія. - Київ, 1994. - С. 72.
22. Цапун Р. Сербинівське весілля. - Рівне, 2004. - С. 90.
23. Там же. - С. 30.
24. Там же. - С. 45.
25. Костомаров М. Слов'янська міфологія. - Київ, 1994. - С. 73.
26. Цапун Р. Сербинівське весілля. - Рівне: Перспектива, 2004. - С. 58-59.
27. Костомаров М. Слов'янська міфологія. - Київ, 1994. - С. 74.
28. Там же. - С. 80.
29. співає «Джерело». Репертуарний збірник з традиційного гуртового та сольного співу // Запис, транскрипції та впорядкування Р.Цапун. - Рівне, 1997. - С. 73.
30. Китова С. Полотняний літопис України. Семантика орнаменту українського рушника. Науково-популярне видання. - Черкаси, 2003. - С. 187.
31. Костомаров М. Слов'янська міфологія. - Київ, 1994. - С. 74.
32. Там же. - С. 67.
33. Домашній архів автора (зап. у квітні 1992 року від Сивобородько Агафії (1915-1999 роки) в с. Будичани Чуднівського р-ну Житомирської обл.).
34. Цапун Р. Сербинівське весілля. - Рівне: Перспектива, 2004. - С. 16.
35. Найдено О. Орнамент народного розпису. - Київ: Наукова думка, 1989. - С. 68.
36. Костомаров М. Слов'янська міфологія. - Київ, 1994. - С. 67.
37. Китова С. Полотняний літопис України. Семантика орнаменту українського рушника. Науково-популярне видання. - Черкаси, 2003. - С. 181-182.
38. Найдено О. Орнамент українського народного розпису. - Київ, 1989. - С. 68.
39. Новий О. «Прошу прийняти... Бесіди з Гафаною Макові. Документальні матеріали. - Коломия, 1996. - С. 190-191.
40. Цапун Р. Сербинівське весілля. - Рівне: Перспектива, 2004. - С. 40.
41. Войтович В. Сокіл-Род. - Рівне, 1997. - С. 155.
42. Костомаров М. Слов'янська міфологія. - Київ, 1994. - С. 61.
43. Там же. - С. 62.
44. Китова С. Полотняний літопис України. Семантика орнаменту українського рушника. Науково-популярне видання. - Черкаси, 2003. - С. 39, 74.
45. Там же. - С. 177.
46. Братко-Кутинський О. Феномен України. Наукове дослідження. - Київ, 1996. - С. 134.
47. Костомаров М. Слов'янська міфологія. - Київ, 1994. - С. 96.
48. Домашній архів автора (зап. в січні 1992 року від Луцок Любові (1922-2003 роки) в с. Будичани Чуднівського р-ну Житомирської обл.).
49. Братко-Кутинський О. Феномен України. Наукове дослідження. - Київ, 1996. - С. 134.
50. Там же. - С. 135.
51. Китова С. Полотняний літопис України. Семантика орнаменту українського рушника. Науково-популярне видання. - Черкаси, 2003. - С. 41.
52. Домашній архів автора (зап. в листопаді 1985 року від Цапун Володимира (1939-1999 роки) та Цапун Ольги 1941 р.н. в с. Будичани Чуднівського р-ну Житомирської обл.).
53. Домашній архів автора (зап. в липні 1994 року від гурту жінок в с. Будичани Чуднівського р-ну Житомирської обл.).
54. Костомаров М. Слов'янська міфологія. - Київ, 1994. - С. 94-95.
55. Там же. - С. 91-93.
56. Китова С. Полотняний літопис України. Семантика орнаменту українського рушника. Науково-популярне видання. - Черкаси, 2003. - С. 128.
57. Костомаров М. Слов'янська міфологія. - Київ, 1994. - С. 95.
58. Цапун Р. Сербинівське весілля. - Рівне: Перспектива, 2004. - С. 31.
59. Китова С. Полотняний літопис України. Семантика орнаменту українського рушника. Науково-популярне видання. - Черкаси, 2003. - С. 42.
60. Цапун Р. Сербинівське весілля. - Рівне: Перспектива, 2004. - С. 3.
61. Китова С. Полотняний літопис України. Семантика орнаменту українського рушника. Науково-популярне видання. - Черкаси, 2003. - С. 42.